

ԳԻՐՔ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

1969 թվականին լրանում են մեր արվեստի մեծերից մեծաց՝ Թումանյանի և Կոմիտասի ծննդյան 100-ամյակները: Շքեղ տոն լինելուց զատ, այդ թվականը մեզ համար կլինի հոգսերի տարի. արվեստի մեջ սպանիչ ինքնահավանության, անպատասխանատու մակերեսայնության, սիրողականության ու քաղքենիության դեմ պայքարի տարի: Դա կլինի բարձր արվեստի ընդգծված պահանջի տարի և, այդպիսով, հայրենասիրության շքահանդես, քանի որ բարձր արվեստն ամենից առաջ մեծ հայրենասիրություն է:

Գրականագետ Լևոն Չախվերդյանն ահա այդ տոնի ու պայքարի հրապարակ է իջեցրել Չովհաննես Թումանյանի մասին իր ուսումնասիրությունը՝ «Թումանյանի աշխարհը»: Սևագրությունների, նախափորձերի, տարբերակների, կրած բացահայտ ազդեցությունների, վերստեղծումների, արվեստի թումանյանական գլուխգործոցների, բանաստեղծի անձնական կյանքի, հայ և միջազգային կյանքի հարադրումներով ու հակադրումներով՝ գրականագիտական ուսումնասիրություն լինելով հանդերձ, գիրքն ինքնիրեն, գրականագետի կամքից մի տեսակ անկախ, վերաճում է ցավագին մարդասիրության, լավի երազային կարոտի ու հայրենասիրության ոգեշունչ կոչի: Գրականագիտական ուսումնասիրություն լինելով հանդերձ, Չախվերդյանի գիրքը ձեռք է բերում գեղարվեստական երկի հատկանիշ՝ վերաճելով խոր ատելության ընդդեմ մեր ու մարդու դարավոր ոսոխի՝ տգետ ու բռնի հավակնոտության: Վերաճում է, որովհետև այդպիսին է ինքնին իրականությունը, տվյալ դեպքում՝ Թումանյանի կյանքն ու գործը, և Չախվերդյանն էլ չի բռնացել նյութի վրա՝ հարմարեցնելով նյութը գրականագետի իր հասակին, այլ ընթացել է նյութի վերուվարումներով մինչև լեռնացում ու վայրէջք, հողեղեն Թումանյանի հունցվել-թրծվելուց մինչև վերջին թևաբախումն անէ, անգո, աստվածային հավերժի մաքուր ոլորտներում, մինչև նիրվանա՝ մարումն:

Այնքան լռռեցի՝ որ թվում է, թե նա համազգային էլ բանաստեղծ չէ, այնքան հայկական՝ կարծես նեղ ազգային-կենցաղագիր, վաղածանոթ՝ որպես մեր պապերի խորհուրդները, առարկայական՝ կավի ծանրությամբ՝ հյուսված ամբողջությամբ առարկայից ու շարժումից, իմաստասիրության տարրն իսկ չունեցող նրա գրականությունը մի հոյակապ ծախր է համազգային, հանաշխարհային մտքի օլիմպիական բարձունքներում: Դա գեղար-

վեստի անթերին է և իմաստասիրության էլ անթերին, որովհետև իմաստասիրությունն է գեղարվեստի հուժկու թևերով: (Տարածություն, առարկա և շարժումն, տարածություն, առարկա և շարժումն, կորչեն ածականներն ու թեկուզ հեգեյան մակարդակի դատողությունները - թուևանյանի ստեղծագործության քննությանը եզրահանգում է գրականագետն ու առաջադրում որպես պոետական ճարտարվեստի ամենահեռահար զենք: Տեղին առաջադրանք, քանի որ մենք բոլորս էլ մի քիչ պաճուճապատողներ ենք և մոռացել ենք մեր վանքերի անգարդ վեհությունը):

Եթե ճշմարիտ է, որ քանակով մեծ ոչ-քաղաքակիրթ ազգությունները երկարատևում են իրենց ստվարությամբ, ապա նույնքան բացարձակ ճշմարտություն է, որ փոքր ազգերի միակ պահպանիչներն ուժացման՝ այդ տիեզերական ցրտի դեմ, նրանց ազգային արվեստի խոշոր անհատականություններն են: Նրանք փոքր ազգերի բախտավորությունն են: Թուևանյանի գրականությունը մեր ժողովրդի բախտավորությունն է: «Պետական գործիչ՝ պետականություն չունեցող ժողովրդի մեջ: Հայրենանվեր կյանք մի հայրենիքի, որ շատ թշնամիներ ուներ ու քիչ բարեկամներ: Նրա ամբողջ կյանքը՝ ստեղծագործական ու քաղաքացիական սխրագործություն: Թուևանյանը ժողովրդի զոհասեղանին դրեց և՛ կյանքը, և՛ հանճարը»: Դեռ պատանի՝ Արևմտյան Հայաստան գնալուց նրան հետ պահեց միայն պատահականությունը, հայթաթարական ընդհարումների տարիներին նա կանգնեց երկու կողմից հանված սրերի մեջտեղը, ապա դասագրքեր էր կազմում հայ մանուկների համար, բացակայում էին հայ մանկական բանաստեղծությունը, հեքիաթը, պատմվածքը, գրույցը, և նա գրում էր մանկական բանաստեղծություն, պատմվածք, գրույց: Եղեռնի օրերին ընտանիքով ռազմաճակատում ու գաղթականության հետ էր: Արտավազդ որդին զոհվեց Վանի դիրքերում, ինքը որբերի բազմության մեջ մի ամսում ճերմակեց ու ծերացավ: «Հովհաննես Թուևանյանն այդ դժոխքի մեջ է, գործում է, բարեբախտաբար, չի գժվում» (Լեո. «Անցյալից»): Այդպես՝ «Անուշը», «Պատրանքը», «Սիրիուսի հրաժեշտը», «Մի կաթիլ մեղրը», «Վայրէջքը», քառյակները, նրա հանճարի ու մեր ազգային հանճարի այդ վավերագրերը, պատահաբար փրկված պատառիկներ են: Նա չկարողացավ փրկել իր ժողովրդին, բայց փրկված կեսին օժտեց իր գլուխգործոցների հզորությամբ:

Բեմադրիչ և գրող Ֆելիքին արվեստագետի մասին իր «Ութ և կես» շարժանկարն սկսում է երագով. հեղձուկ անշարժության մեջ շնչասպառվող արվեստագետը ողբերգական ճիգով ներքև է թողնում տաքություն և ապականություն արձակող ինքնաշար-

Ժերի նախիրը, հոսքագծերի ոստայնը, կամուրջների երկաթյա ծանրությունը, մեռելահայաց շենքերի բետոնային անզգայությունը, համբառնում, մերձենում ամպերի ճերմակ գովությամբ՝ դեպի մեղեդիների աստվածային ծավալումն ու դեպի օդ, վճիտ օդ, ուր լուսնի շողը կողովանջեր երգեհոնի ազնվությամբ,- բայց ահա ներքևից պարան են նետում և նրան քաշում ներքև, գահավեժ անկում ամպերի փափկությունից մինչև երկրի կարծրություն: Այդ՝ շարժանկարն ահա ասես Հովհաննես Թումանյանի մասին է: Այդ հարյուր անգամ Թումանյանը գահավիժեց թրքական անայլալ իժությամբ, ցարական պաշտոնյաների ճարպոտ մեծապետականությամբ, վրաց մենչևիկների խաբեբայությամբ, մեր բուր, բուր թշնամիների ու հոգսերի սպանիչ ծանրությամբ:

Հայրենասիրությունն էլ, բնապաշտությունն էլ, հառաչանքն էլ Թումանյանի համար բովանդակություն դարձան կյանքի ու ստեղծագործության դժվար վերելքի հետ: Հառաչանք բառից մինչև խո՛ր թառանչ, Բուդդայի ուսմունքին իր տեղակությունը հայտնող, նիրվանայի բանաստեղծական մեկնությունից մինչև անձնական ու ազգային ճակատագրով բռնի ներխցվումն բուդդայականության անօդ սրվակ, ոճաստուծոց մինչև գոյի-չգոյի չսահմանազատվող անիմանալիություն, հայրենասիրության, պատկանյանական հեգուճներից մինչև էջմիածնի պատերի տակ փլված գաղթականության մեջ մի ամսում ծերացող պատարագիչ («Հանգե՛ք իմ որբեր... իզո՛ւր են հուզմունք... իզո՛ւր և անշահ...»), ծննդավայրի բնության պատանեկան կարոտից մինչև ի մեջ մարդկան պարտված հայ բանաստեղծի ու հայորդու ըղձանք՝ հալվելու, ձուլվելու բնությամբ: Ե՛տ, Ե՛տ դեպի մանկություն ու մանկությունից էլ դենը: Պարտությունների այս ինչքա՛ն բեռ դրեց աշխարհը նրա ուսերին: - Ահա գրականագետի Թումանյանները, որոնք ուսումնասիրության գերազանց գրված վերջում դառնում են մի ողբերգական վիթխարի կերպար՝ վերջին հանդարտ ծխերով ծխացող հանգչող հրաբուխի վեհությամբ:

Գրականագետ Լևոն Հախվերդյանը մեզ համար գրել է մենագրություններից դժվարագույնը. Թումանյանը մեր մանկությունն է, իսկ մանկության տարիներին սովորած բառերը չեն ստուգաբանվում: Հախվերդյանն ահա ստուգաբանել է հայացքի ու ընկալման զարմանալի թարմությամբ: Հախվերդյանի գիրքը կարդալուց հետո Թումանյանի տողերը, վաղուց ծանոթ տողերը դարձյալ դիմադրում են՝ ինչպես առաջին ընթերցման ժամանակ, և նրանց միջով առաջանում են դժվարությամբ: